

DÉKÁNY ISTVÁN AZ ÁLLAMRÓL

Dékány István (1886–1965) filozófus–szociológus, egyetemi tanár a két világháború közötti tudományos-kulturális közélet számottevő, jelentős és több tudományterületre (állam- és társadalomfilozófia, földrajz, lélektan, pedagógia, szociológia) kiterjedő, akadémikus írásbeli munkássággal rendelkező tagja volt. A 1900-as évek elején Budapesten, Jénában és Londonban járt egyetemre, 1909-ben filozófiából doktorált, majd előbb Budapesten, aztán Nagyszébenben tanított középiskolában. 1918-ban Kolozsvárra költözött, itt jelent meg első, történetfilozófiai műve, két év múlva pedig ugyanitt magántanári címet szerzett. 1922-ben Budapestre költözött, ahol a történetfilozófia magántanárává habilitált, egy évtized múlva, 1932-ben egyetemi tanár lett. Ennek köszönhetően 1939-től a fővárosi tanárképző tanára, 1942–46 között pedig a budapesti egyetem társadalomelmélet tanára volt. A korban számos fontos posztot töltött be a tudományszervezésben: a Magyar Filozófiai Társaság főtitkára, majd alelnöke, 1931-től egészen 1940-ig a Magyar Társadalomtudományi Társulat elnöke volt, szerkesztette az MTA Akadémiai Filozófiai Könyvtárának első tizenhárom kötetét, a Magyar Filozófiai Társaság *Athenaeum* című folyóiratának öt évfolyamát, 1936-tól kezdve pedig a *Pedagógiai Szakkönyvek* című sorozat kilenc könyvét. 1922-ben az Akadémia levelező tagjává választották, de 1949-ben tanácskozó taggá minősítették vissza. Tudományos munkásságára az igen korai interdiszciplináris szemlélet, az idealista filozófiai alapokra épített, a földrajzzal és a szociálpszichológiával érintkező állam- és politikaelméleti tudás, valamint a polgári konzervatív fölfogás volt jellemző. Ezzel a módszertannal készültek az 1930-as években és a '40-es évek első felében írott nagy társadalomelméleti szintézisei. Az alábbiakban két, állammal kapcsolatos írását közöljük újra, rövidítve és szerkesztve, helyesírásában modernizálva; előbb *A társadalomfilozófia alapfogalmai* (Magyar Tudományos Akadémia, 1933) 301–310. oldalait, *A nacionalizmus és az állam* cím alatt, majd a tíz évvel később írott *A mai társadalom* (Pantheon, 1943) 323–330. oldalak közé eső részeit, *Az állam és a közösség viszonya* cím alatt, méghozzá a szerző illusztrációival kísérvé. (A szerk.)

A NACIONALIZMUS ÉS AZ ÁLLAM

Aki akár a nemzet, akár a kultúrkör „univerzális” életformájáról s összefüggésükről akar szólni, annak mindenekelőtt tág történeti szemléletre van szüksége. Nem elégedhet meg nyelvészeti vagy jogász, statisztikai és etnológiai fegyverzetrel, és nem biológiai-fajelméleti szempontból kell kiindulnia, hanem a társadalomtörténésnek a vibráló történeti tények mögé néző lényegszemléletével. Tehát szintetikus történetkutatói beállítottsággal kell bírnia, mert

Organikus rend – Caspar David Friedrich: *Sziklás táj az Elba-homokköhegységben*, más néven *Szurdok* (1822)
([Wikimedia Commons](#))

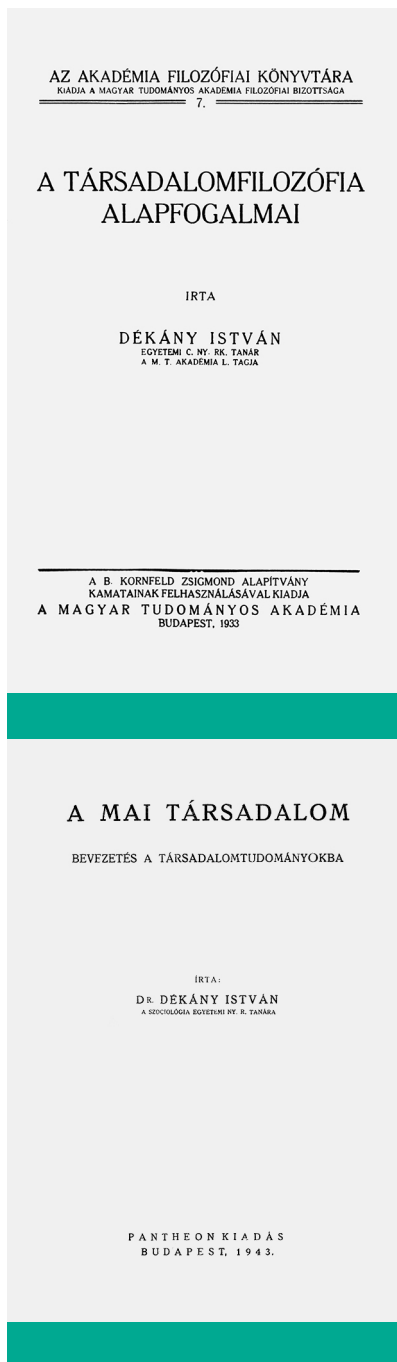
ez mutatja meg az utat, miképp kell megtalálni az egységet a folytonosságban. Ezek nem mindennapi követelmények, hiszen köznapi történetlátásunk nem szokott ilyen, történeti időben nagyméretű társas egységek funkciójának szemléletéhez. Társadalomlélektani szempontokat is érvényesíteni kell, mert a legmélyebb rugók és összetartó kapcsok úgy a nemzetben, mint a kultúrkör „univerzális” régióiban szellemi természetűek, s ezeket csak a gyakorlott szem veszi észre.

Organikus nemzet

Állandó hibaforrás az is, ha valaki külsőségekbe, például etnográfiai tényekbe kapaszkodik, avagy részleges történeti adatokat sorakoztat fel, ahelyett, hogy már kezdetben lényegtani vizsgálatba bocsátkoznék. Hayes szerint a nemzetiség „emberek csoportja, akik vagy ugyanazon nyelvet beszélnek, vagy rokon nyelvjárásokon szólnak, közös történeti hagyományt ápolnak és különálló kulturális közösséget alkotnak vagy alkotni vélnek”.¹ Jellemző ez is, hogy „alkotni vélnek”, hiszen itt tudati beállítottság – nemzetlét-tudat – magában is tényezőnek számít. Mindez igaz, azonban csak körüljárja a lényegét. Valamiképp a pusztá halmaz fogalma siklik e beállítás mögé, oly valami, ami egyöntetű nyelvi, hagyománybéli és kulturális egység, ám ez másról is elmondható, nem csak a nemzet-ről vagy a kultúrkör-ről, hiszen elmondható az államról is, holott mind e mögött sajátos térbeli, időbeli és szociális egységet kell meglátunk, s nemcsak a hordozott tartalmat látjuk – amit eléggé kifejezne a hagyomány vagy a közös kultúra szó is –, hanem vele együtt meg kell látnunk a kultúra kollektív (társas) hordozóját is. Ezt mint egységes életet élő kvázi-perszonalitást kell fel-fognunk.

A perszonalitásnak nem csak tartalmi egysége van meg valamely időpontban. A perszonalitás gondolatához való fordulásunkat az mozdítja elő kiválóképpen, hogy az oly alakulatnak, minő a nemzet s a kultúrkör, különösen kiemelkedik a történeti tartamossága, azok tehát „történeti közösségek”. Azt is mondhatnók, hogy természetes közösségekről van szó, amelyek alakulnak és nem alakíttatnak. A nemzetnek nincs alapítási éve vagy évtizede, lesz, keletkezik századok alatt nemzetcsírákból, természetes úton, nem pedig szervezési aktusnak köszöni a létét. Az államnak mesterséges voltára utal a nyelv is, mely szerint államot „alapíthat” valaki (egyes nagy hadvezérek, államalapítók). Valóban az alapítás aktusa lefolyhat egy-két évtized alatt, mely idő külön „alapítási” időszak gyanánt marad emlékezetben. De nemzetet „alapítani” nem lehet, az természetes alakulás a történet folyamán. Miután a nemzet ily történeti kollektív alany, azaz történeti kvázi-perszonalitás, lényegében időtálló alakulat, mely „évszázadokban gondolkodik”. Íme, máris élénk bukkan a nemzeti elv egyik gyökere a társadalomfilozófiai elvek sorában: ez a tartam-egység elve.

Keresnünk kell azt az erőt is, ami tart, aminek százados az életritmusa. Ez egy nemzetnek, illetőleg egy kultúrkörnek (nem etnográfiai, hanem szélesebben: morfológiai egységnek) a történeti életre való akarata. Ehhez képest ama történeti alanyok mindegyike oly produktumot termel ki magából, ami nem rögtönzés, és a „történeti hagyomány” nevét viseli; nem más ez, mint szellemi-történeti tőke. A nemzet a kultúrkörrel szemben a történetileg aktuálisabb alakulat.

Dékány István összefoglaló művei: *A társadalomfilozófia alapfogalmai* (1933) és *A mai társadalom* (1943)

¹ Carlton J. H. HAYES: *Nationalismus*. Friedlander. 1929. 6. [Minden bizonnyal az amerikai szerző 1926-ban megjelent *Essay on Nationalism* című művéről van szó – a Szerk.] Vö. DÉKÁNY István: *Társadalomalkotó erők*. Bp. 1920. 82.

A nemzet egységes életakarattal és történeti perspektívával rendelkezik. Ez rejti magában a jövő egységét is. Egységes a múltból összesűrűsödött kultúrája, hagyománya: ez a múlt öröke. Mi következik ebből? Már tudjuk, hogy a nemzetet nem tekinthetjük oly szoros egységnek, minő egy egyéni perszonalitás. Itt az egység mintegy maximális fokon van, vagy e fokra tényleg felemelkedhet. A nemzet ezt a maximális fokot nem éri el, de közelíthet feléje. A személy önfenntartó egység, az a nemzet is. A személy önkifejtő egység, ilyen a nemzet is. A személy értéket hordoz; így értékeket hordoz és megvalósít a nemzet is. Amint a személyiség sajátos egységben reagál a külvilág hatásaira, tehát csak összreakciói vannak, úgy a nemzet is egységesen reagál a történeti változásokra: az egységes összreakció-képesség feltűnő úgy a személynél, mint a történeti kvázi-perszonalitásnál, tehát azok nem lényegben, hanem fokozatilag mutatnak eltérést egymástól.

A nemzet nem lévén mesterséges, hanem történeti alakulás, nem valaminő rögtönzött akarásnak pillanatnyi, racionalista fénye mozgatja, hanem egy mély sorgondolat. A nemzet sorsközösség. Továbbá, mint közösség, nem egy célra létrehozott, azaz szervezett valami, hanem életcéljainak sokfélesége, széles köre csaknem teljesnek mondható. Itt kiemelkedik egy újabb társadalomfilozófiai elv: a teljesség elve is. A nemzet sokcélú (politikus) egység, de csak ideálisan teljes célú: a tények sokszor lényegesen mögötte kullognak a nemzet önideáljának, „eszméjének”. S itt rögtön a nacionalizmus szó mellékzöngéire is utalnunk kell. Emiatt nehéz általában ítélni a nacionalizmusról.

Észrevehető, hogy minő sokféle lelki háttere van a nacionalizmusnak. Lehet vad, sőt barbár nacionalizmusról, valamint nemes vagy emelkedett, kultúrnacionalizmusról szó. Az előbbi, a sovinszta túlzás lealázza a nemzeti eszmét, közönséges ösztönrégiókba dobja bele a kultúrát hordozó nemzeti életet, s dühös hajszát jelent más nemzettel szemben. Sajátos, hogy a korai és a késői nacionalizmusnak szokott ez vadhajtása lenni; az előbbi a nemzetcsíra kezdetlegességeinek követel korán és érdemtelenül méltóságot, mely nem illeti azt meg; az utóbbi egy késői, mintegy szenilis nacionalizmus, mely megkövesedett jelent, s irigy féltékenységgel fogad minden olyan új és feltörő mozgalmat, mely nem az ő stílusa körébe esik.

az állam sajátos
térbeli, időbeli
és szociális egység

Nemzet és állam

Ámde nézzük a történet tényleges menetét! Akárhogy vesszük is, a kultúra nem puszta halmaz, nem *mixtum compositum* – emberek hordozzák, nem szólamos világpolgárok fejlesztik, hanem kultúrtermő egyéniségek, akik mindig „valahová” tartoznak, valahonnan nőttek ki, egy történeti egységből, amely sokcélúnak és nívósnek mutatkozott. A nemzetben a sokcélúság nincs is mindig felszínen: hiszen sokszor katonai célok törnek elő, a nemzet egy harcvágyó állam álarcát ölti fel, még ha lényegében nem is az. Bizonyos, hogy a nemzetben élő célok sohasem egyformán fejlődnek ki: van nemzet, melynek önálló, „nemzeti” a vallása; van, amelynek századokig nincs meg az önálló nemzetállami léte (ilyen volt a német nép). Volt nemzet, mely gazdasági és politikai értelemben szét volt darabolva (lengyel nemzet). Mindamellettt sajátos szívósággal kiteljesedett, megjött, ami hiányzott. Minden nemzet létének van belső, kifejlődési tendenciája, megvan, ha mégoly látens módon, a maga célösszesége, tehát autarkiája is.

Minden életcél fokozatosan juthat felszínre, s így csak idők folyamán talál helyet mindennemű életcél a nemzet életfolyamatai között: vallás, állam, gazdaság, tudomány, művészet stb. Nemcsak a nemzettől, hanem a körülményektől (kortól, szomszédoktól) függ az, hogy egy nemzet mit tud felnyalabolni a célokból, s mit képes megvalósítani. Ilyenformán a nemzet, mint hagyományokkal telt tartamos egység, magasrendű kultúrahordozó. Széles történeti szemlélet arra vezet, hogy a tények érvei alapján a nemzet jelentősége kétségtelenül kiderüljön azok előtt is, akik hallani sem szeretnek róla.

Lehet-e a nemzet két típusáról beszélni: kultúrnemzetről és állami nemzetről, mint Meinecke teszi?² Hibás szembeállítani a kultúrát és az államot, hiszen ez az előbbinek része. Csak a német viszonyokra jellemző az, hogy magas fokú szellemi kultúra – nemzeti jelleggel – lényegesen megelőzte az egységes német nemzeti állam alakulását, mely épp csak napjainkban fejeződhetett be. De ez a közhasználatban lévő különbségtétel mutatja, hogy a nemzeti lét hiányos állam nélkül; ha a nyelv az első („nyelvében él a nemzet”), az állam utolsó lehet. A kulturális tőke, szokások, irodalom, művészet stb. áthagyományozásának eszköze a nyelv, ez azért elsősorban fontos, mert mint láttuk, a nemzet történeti perspektívájú, tartamos egység, s intenzív áthagyományozás nélkül elképzelhetetlen. Állam nélkül elképzelhető, de csak igen fogyatékosan. A nemzetet önkifejtő egységnek mondtuk: ezt az önkifejtést alaposan bénítja egy idegen állam (mint például az orosz a lengyel kulturális fejlődést).

Az áthagyományozás (tradíció mint akció) lényege nem az, hogy a nemzet *survivable*ekben, nemzeti díszletekben folytassa kultúráját, hanem a kulturális tartalmú alkotó lélek tüzének személyi szférájában. Ezt a személyes vénát kapcsolhatja ki az állam ma, a tömegek korában, a személyes érintkezés lehetlenné tételével. Tehát: ha egykor az állam szinte közömbös lehetett a nemzetre (mint nálunk is volt a 18. század végén), ma az állam van olyan fontos, mint a nyelv: az állam biztosítja a tér fölötti uralmat s a tömegek vezetésének céljára az érintkezés lehetőségét. Ez vezetett arra, hogy a távolközlekedés kora óta (kb. 1840-től) az állam nemzetivé válik, viszont a nacionalizmus etatizálódik, ma különösen, mint a fasizmus esetén.

Nemzet és nép

De most a nemzet és a nép viszonyáról szóljunk néhány szót. A nép és a nemzet többé-kevésbé azonos fogalmak, mivel az előbbi teszi ki a nemzet „zömét”, a „széles néprétegeket”, avagy az „alsóbb néposztályokat”. Hogy külön esnek számba ez utóbbiak, és sokszor nem elsősorban a „népet” gondoljuk annak, mint amely a „nemzetet” kiteszi, annak oka az, hogy a nép nem mindig a legöntudatosabb hordozója a nemzeti lét főproblémáinak. Voltaire-nél például erre akadunk, míg egyesek túlzással éppen a felső rétegben keresik a nemzeti kultúra legfőbb hordozóit, mint Joseph de Maistre szerint. Ezt a felfogást sokan elvileg tagadják, holott nem egyéb az, mint egy konkrét történeti tényállás képe: valamely réteg különösképp hordozója lesz a nemzeti kultúrának. Rousseau bizonyára az „egész népnek” tulajdonítja a kultúra hordozását, nála a *nation* és a *peuple* ugyanazt jelentik (e szavak nála változva fordulnak elő ugyanazon mondat keretén belül is).

Nem a nemzet vagy a nép fogalmának zavarairól van itt szó, mint Meinecke sejteti, hanem egy reális rétegződésről, s egyes rétegek kiemel-

kedő aktivitásáról a nemzeti kultúra hordozása terén anélkül, hogy a többi réteg aktivitását tagadnák. Előttünk áll tehát egy *pars pro toto* esete. Ki a nemzeti életnek mintegy a reprezentánsa? Az, aki a legmélyebben átéli a nemzeti élet problémáit, s a legtöbbet áldoz érte. Átlagosan szólva: a középrétegek töltik be ezt a szerepet; egyik században a köznemesség (olykor a főnemesség is), máskor a polgárság, avagy újabban – ha megvan – a középosztály. „A nemzet – mondja Kornis Gyula – a maga történetét és halhatatlanságának tudatát valójában a középosztályban éli, benne feszül és lüktet a nemzet szellemi és erkölcsi ereje és föltörő aspirációja. [...] Mi avatja tehát viszonylag egyneművé a középosztály lelkiségét? A történeti hivatásérvés, a nemzeti missziótudat, mely sok nemzedék közös munkája alapján mint erkölcsi-szellemi hagyománytőke sűrűsödik össze”. Ugyancsak a középosztály akciókészségét jelzi az, hogy „a nagy feltalálók és felfedezők, az emberi kultúrának igazi hatalmas rétegforgatói éppen a középosztály sarjadékai.”³

2 Friedrich MEINECKE: *Weltbürgertum und Nationalstaat*. R. Oldenbourg, München–Berlin, 1919.

3 KORNIS Gyula: *Az államférfi. A politikai lélek vizsgálata*. II. köt. Franklin Társulat, Bp. 1933. 303., 202.

az állam biztosítja a tér fölötti uralmat

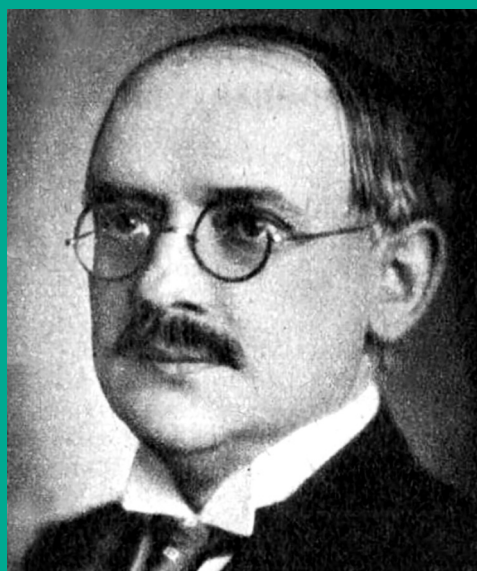
A nemzeti élet fő kérdéseit legaktívabban egy-egy réteg hordozza, de nem mindig a legtudatosabban. A tudatosság a „nemzeti eszme” korának elérkezével kezdődik. Ezért amaz eszme is a mindenkor legaktívabban nemzeti réteg szellemi arcát veszi fel. Elérkezünk a 19. századba. Mit találunk? Legaktívabb a polgári osztály. Ezért van az, hogy a nemzeti eszme nem lesz sem egyetemes, sem népies. A 19. század nacionalizmusa jórészt „liberális nacionalizmus”. Sajátos vonása ennek, hogy az a nemzeti élet keretét, az állami életet (ennek körét s egységét) a leghatározottabban érinti. Megteremt a szabad forgalmat, az egységesen irányított gazdaságot (közös vámterület), az egységes nemzeti jogrendszert; azaz leküzdi a külső partikularizmust. De a nemzet belső partikularizmusával már kevésbé törődik, nem kifejezetten akar népi egységet, sőt a liberalizmus individualista, az egyéneket tolja előtérbe külön érdekeivel. Így marad a liberális nacionalizmus töredék; sőt, mert belső ellentmondás van a nemzeti egység s a fel-fokozott egyéni szabadság közt, a liberalizmus mindenütt a nacionalizmus felbomlását idézi elő.

A liberalizmus nem lehet valóban szociális, amennyiben egy individualista versenyrendszer kinövéseit nem üldözi kellő szigorral. Ezért a szocializmus, mely a liberalizmus hibáiból indul ki, ellentétbe kerül a liberalizmussal, s vele a „polgári” (liberális) nacionalizmussal is. Így most már a nacionalizmust az egyik oldalon elejtik, a másikon tagadják, s megkezdődik a mélypont két világ közt: egyik a látszatnacionalista, de immár anacionális liberalizmus, a másik a nemzetet megtagadó szocializmus.

A fejlődés eme vázlatából is látható, hogy a nacionalizmus maradék nélkül félre nem tolnak, mert többé-kevésbé hatalmas szociális erők és szükségletek állnak mögötte, s így csak egy új, magasabb értékek felé tekintő és szélesebb körre számító nacionalizmus: a csupán polgári helyett népies-szociális nacionalizmus léphet a helyére. Ez nemcsak a művelt réteg életeszményeinek kifolyása, hanem egy népegész magasabb értékek felé vágyódásának kifejeződése is.

Nacionalizmus és állam

Tekintsünk e történeti perspektíva után tulajdonképpen társadalomfilozófiai kérdésünkre: minő értékelvek egyesülnek a nacionalizmusban? Mindenekelőtt egy kvázi organikus alakulat a szervesség elvét fogja tükröztetni törekvéseiben, szerves életrugékonysághoz ragaszkodik, tehát nem elégszik meg a „rendet” tartó gépies-állami étellel, hanem a közszellem erejét igyekszik táplálni. A puszta rend 1) lehet feltörő erők elfojtása is, 2) a rend lehet szabadon megnyilvánuló ellentétes erők időnek előtti egyensúlyba hozatala, és 3) lehet a zavaros módon összetalálkozó erők összhangjának üdvös előmozdítása. Az a szervezet, mely mindenekelőtt rendet akar: az állam. A történelemben sokféle célkitűzése bizonyos stádiumokban tűnik elénk. Az állam nem egyszerre terjesztette ki hatalmát kül-, majd belpolitikai térre, gazdaság-, majd szociálpolitika, végül kultúrpolitikai térre, hanem egymás után. Az állam, mint rendapparátus, mint szervezett (mesterséges) organizáció mindig csak akkor lép előtérbe, amikor már nem hárthatja el azon életfeladatok megoldását, melyeket egykor

Dékány István (1886–1965) társadalomtudós
(*Tolnai Világlapja*, 1933. május 24. 34. oldal)

Dékány István könyvei

A kultúrpolitikai állam eszméjének kialakulása (Fejezet egy államfilozófiához) Budapest, 1919.

A történelem elmélete és filozófiája (Bevezetés az interpszichikai megismerés elméletébe) Kolozsvár, 1919.

Társadalomalkotó erők – Bevezetés a társadalom-elméletbe. Budapest, 1920.

A társadalmi felemelkedés problémája (Ismeret-szociológia és társadalombölcselet) Budapest, 1922.

Geográfia és szociográfia. Budapest, 1922.

Államszociológiai dolgozatok I. Társadalmi normák. Budapest, 1923.

Bevezetés a társadalom lélektanába – Szociálpszichológia. Pécs, 1923.

A történettudomány módszertana. Budapest, 1925.

Tudományelméleti alapok a társadalomtudományokban. Budapest, 1926.

A társadalmi szervezés értéke. Budapest, 1930.

A társadalomfilozófia alapfogalmai. Budapest, 1933.

Város és falu szociológiai szempontból. Budapest, 1935.

A történelmi kultúra útja – Középkorai történelem-tanításhoz. Budapest, 1936.

Pedagógiai elvek – Bevezetés a nevelői gondolkodásba. Budapest, 1936.

A társadalom természete és a szociálpolitika négy típusa. Szeged, 1937.

A magyarság lelki arca. Budapest, 1942.

A mai társadalom – Bevezetés a társadalomtudományokba. Budapest, 1943.

Szociológiai műszótár. Budapest, 1944.

az állam szükségképpen kapcsolatba kerül a nemzeti léttel

– a helyi, majd nemzeti – közösségek vállaltak, de most már kevés az erejük hozzá. Az állam így lesz évezreden át közösségkiegészítő organizáció.

A nemzeti élet spontán elemei a maguk életét igyekeznek élni, tehát az államra csak akkor szorulnak, mikor saját erőik már elégtelenek a kor színvonalához képest. Így az állam szükségkép kapcsolatba jut a nemzeti léttel. Mivel az állam lényegében gépiesség felé hajló organizáció, a maga részéről is támaszkodni kénytelen egy közösségre, s ez haladottabb fokon egy nemzet. Látható, a kettő közt nemcsak aktuális együttműködés lehet, nemcsak állandó egymásra szorulás, hanem tartós feszültség is: a közösség életcéljai szababban buzognak fel és gazdagabban, az állam viszont rendet teremtő, tehát fékező, ellenőrző. A nemzet a szervezés principiumát képviseli legfőképp, az állam a szervezettség elvét.

A nemzet nagy súlyt helyez sajátosságaira, benne kiemelkedik – nem egyszer mértéken túl – a karakterológiai elv. Az állam e téren is fékező, hiszen már a szervezés bizonyos tagok uniformizálását jelenti. A nemzeti közszellem a véleményalkotás szabadságában értéket lát, mozgékony erők szabad mérkőzéséből előny származik, követeli tehát a belpolitikai szabadságot. Az állam viszont elsősorban térfoglaló, tartó szervezet, első gondja külpolitikai állásának fenntartása, követeli a külpolitikai szabad rendelkezést, szuverenitását, de ez nem ritkán belpolitikai korlátozást von maga után. A nemzet közelebb áll az egyenlő szabadság követeléséhez, az állam az alárendeltséget hangsúlyozza (hierarchia elve).

Látható tehát, hogy öt elvet hangsúlyoz a nemzet: a szervezés, a tartamegység, a sajátosság, a szabadság s végül mint kultúregész, a teljesség elvét. Ezek meglehetősen összhangban vannak. Az állam viszont a szervezettség (ezzel az uniformizálás), a hierarchikus rend és a tartamegység felé törekszik, de a teljesség felé is. Könnyű arra a megoldásra jutni, hogy szintézis nemzet és állam közt nem mindig jó létre simán, a részleges megoldásoknak azonban átlagosan nincs nagy akadálya.

AZ ÁLLAM ÉS A KÖZÖSSÉG VISZONYA

A legtöbb állam oly határozott, történeti egyéniség, minő egy nép. Ennek az az oka, hogy szorosan összekapcsolódik egy-egy néppel. Az angol állam pillanat alatt elválasztható a franciától, ez a némettől, ez a töröktől stb. Már az is jellemző, hogy ma legtöbbször egy államot egy népről neveznek el. Ennek le kell vonni a következményeit. Mindenekelőtt vessünk egy pillantást a történeti szociológia terére, s jegyezzünk fel az államok keletkezéséről néhány szót.

Az állam genezise

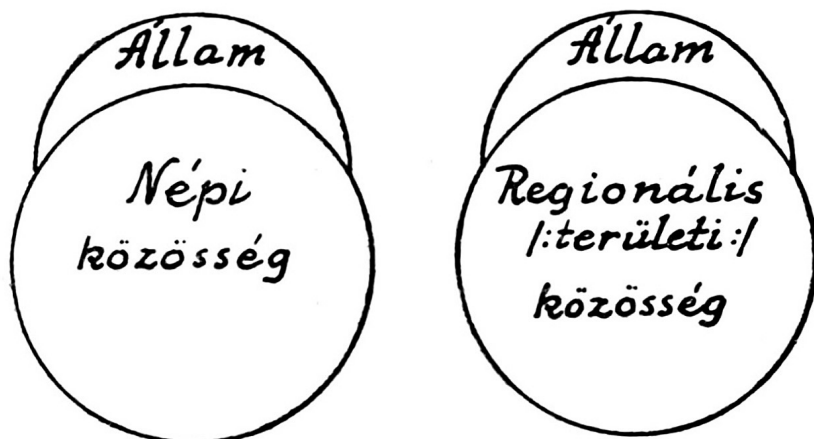
Már Arisztotelész sejtette, hogy az államokat megelőzőleg találunk természetes „közösségeket” (*koinónia*), minők a család, a nemzetség, a törzs.⁴ Ezek élnek és küszködnek, ahogy tudnak, védik magukat, sokáig minden különleges szervezet nélkül, háborúban összehívva a felnőtt férfiakat. Az államnak mindig megmarad a férfias jellemvonása. Védelem – ez mindig az első nagy kérdés – tartósan nem lehetséges szervezettség nélkül: a hadiállapot szükségéből kifejlődik egy egyre egyetemesebbé váló alakulat: a szervezett állam.

Az állam ősi alakjában könnyű felismerni az első, nagyobb közösségfajt: az etnikai közösséget, azaz a hasonló származásúak csoportját. Az állam ezen alapul, azaz etnogén alapú lesz. Sokáig nem igen túrték az idegent, a külföldről jöttet, aki szabad prédája lett szinte akárkinék, de mint átmenetileg védett vendéget (*hostis*, *Gast*) megtúrték békésen. Ez az első államok körvonala. Később egyre inkább megoldották az idegenek problémáját azzal, hogy új elvi alapra tértek, s valamiképp helyet találhatott és lassan beolvadhatott az idegen. Az új

4 Vö. Wilhelm ONCKEN: *Die Staatslehre des Aristoteles*. II. köt. Wilhelm Engelmann, Lipcse, 1875.

elv a területi elv. Az állam most már nem a rokonsági alapú csoportokra támaszkodott, hanem az ország területén lakókra, a „lakosokra”, akik természetesen nem épp csak valahol laknak, hanem összeforrottan együtt laknak és együtt élnek, egymással teljes sorsközösségben. Ezek tehát már regionális (helyi) közösségek lesznek. Az ezekre ráépülő állam nem etnogén lesz, hanem geogén;⁵ ez a második történeti típusa az államoknak. Nem hagyhatjuk természetesen figyelmen kívül azt, hogy itt nincs valami nagy ugrás előttünk, amennyiben a rokon eredetűek is egykor túlnyomóan, sőt csaknem kivétel nélkül szomszédságos összeforrottságban éltek, s aránylag ritkán fordulhatott elő, hogy a szomszédok idegenek legyenek. Így a rokon eredetűek és a szomszédságban élők szorosan együtt vannak, egy ideig kettős összekapcsolási irányzat uralkodik, majd pedig az egyik marad fülül, úgyhogy az állam egyre inkább „földrajzi alapú”, geogén alakulat lesz. Eszerint a helyben lakás lesz fontos politikai jogok forrása is. Ma is még – évezredek elmúltával – a legtöbb állampolgár a születési helye alapján szerzi illetékességét, illetve állampolgári jogait, mert ez a kérdés másképp már nemigen oldható meg.

A fenti kérdés egyébként bonyolult, de tisztán áll ma is az államtanokban két fő tényező: a nép és a föld (terület) mint az állam alapja, s e fölé képzelik az államot mint a kettő fölé épített szervezetet. Az államok eme kétféle típusát, a keletkezésük sorrendjében a következő rajzon szemléltethetjük (1. ábra):

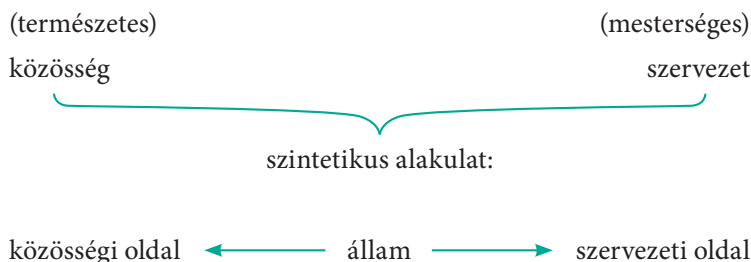

1. ábra

Jól látható, hogy ez esetekben egy-egy, sajátos fajú közösség az, ami valaminő, fölötté álló szervezettel kiegészül: ez maga az állam.

Az állam keletkezését illetően valami dátum is szerepel a hagyományokban, minő nálunk az ún. vérszerződés, azaz a törzsszövetség megalakulása. Szerepel továbbá gyakran egy-egy név is, nem ritkán egy hősé, harcosé: ez gyakran nem más, mint az ősi szervező erő. Valóban az állam többnyire láthatóan magán viseli a mesterséges szervezetek jellemvonásait: mesterségesen, céltudatos szükségérzésből, aránylag gyorsan jó létre egyegy állam alapítása. Még pár évtizede is láttuk, hogy rögtönözve hogyan „alapítottak” két államot, Jugoszláviát és Csehszlovákiát. Ezzel szemben egy nemzet „alapításáról” sohasem esik szó, mert ez lehetetlen. Ha hirtelen alapít valaki egy államot (Napóleon rekordot állított fel: egymaga egy sereg államot alapított egy évtizeden belül), akkor ennek valaminő politikai eszközjellege van, az állam olyan, mint egy felszerelés, készülék, apparátus. Ámde, ha csak ilyen az állam, ritkán maradhat fenn. Hogy tartóssá váljék, rá kell nőnie valaminő közösségre. Ennek folytán pedig az államnak, e szervezetnek, közösségjellege lesz. Az állam így válik egy közösségre ránövő, közösségekiesztítő szervezetté. Nevezetes tény ez, mert így ötvöződés jó létre, sajátos szintézise közösségnek és szervezetnek: az állam kétarcú lény, egyik oldala a közösség, másik a szervezet felé néz:

5 Vö. Franklin Henry GIDDINGS: *A szociológia elvei*. ford. Dr. DIENES Valéria, Grill Károly Könyvkiadó-vállalata, Bp. 1908. 299.

Nemcsak régebbi időkben vehetjük észre ezt a sajátos tényállást, hanem még, amikor már a szervezet nagyon is előtérbe lépett, a 19. században is, a nemzeti államok válságaiban. Az állam olyannak mutatkozik, mintha természetes közösség volna: ez a „népies politikai” oldala. Máskor az állam olyan, mintha tisztán mesterségesen rótták volna össze (Ausztia), és ekkor szervezeti oldala, a szabályzatokat kezelő dinasztikus bürokrácia látszik alapvetőnek. De néha a népi alap ekkor is előtérbe kerül (Tirol: *Volk in Waffen!*), ha nem is tud alapvetővé válni.

Az államnak valamelyik oldala áll mindig előtérben, vagy a közösségi, vagy a szervezeti. Néha pedig csodálatosan összeolvad nép és állam. Lássuk ezt egy példán! Legalkalmasabb tekintetbe venni egy nép szabadságharcát, amelynek végigharcolásához a rendes katonaság nem elegendő. Ekkor – tudva ezt a tényállást – maga az állam a néphez fordul, mozgósítja ennek összes közöségi erőit, felszítja a szolidaritásérzést, a nép meleg áldozatkészségére hivatkozik, a hősi önkéntes erők hevét hatalmas lánggá éleszti. Hol vannak ekkor a paragrafusok, hol az alkotmány, hol a gépies bürokrata sablonok?! Az állam mint hatalmas erőgócpontra működik: ez az állam „közösségi oldala”, tulajdonképpen gyökere. Viszont a közösség normális időkben csendesen égő, sokszor csak parázsló lángokat jelent. Látjuk tehát, a hadsereg néha kiegészül a néppel, a milíciával. Hogy a nép megérti államának hívó szózatát, láthatjuk abból is, hogy a nép hangja megszólal harci dalokban vagy

búsongó kuruc nótákban, melyekben sajátos, mélyről felbúgó népi érzések törnek fel. Forradalmi időkben felhangzanak a nép elfojtott vágyai, s az állami „szervezet” merevségei feloldódnak. A közösségben élő, de szervezetlen erők az állam nélkül nem tudnának boldogulni: kell állam, hogy a nép megvívja szabadságharcát. Ily harcban lehetetlen megmondani, hol végződik a spontán népelet, a közösség, és hol kezdődik az állam: a kettő csaknem egyéolva. Természetesen ezt az esetet ritkán szemlélhetjük a történet folyamán, mert oly válságok, amelyek megoldásában az államnak az „egész nép” erejére kell támaszkodnia, csak ritkán fordulhatnak elő. Ebből származik az a hiedelem is, mely szerint az, hogy az állam a népi közösségre támaszkodik, sőt arra hagyatkozik, nem a normális állam képét mutatja.

Máskor az előbbiekkal éppen ellenkezőleg áll a dolog, ilyenkor az államszervezet a nép fölé kerekedik úgy, hogy az állam magát a néptől megkülönbözteti. Ezt viszont „normálisnak” szokás tekinteni. Hogy e mögött minő szociális tényállás (közösség) rejlik, közelebbről nemigen érdekelte az államtani vizsgálódókat. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy ha az újkorban beszéltek is népről, ezen csak olyasfélét értettek, minő ma egy ország népessége, mely inkább csak halmaz, és éppen az állam irányító ereje alkot belőle eleven és akcióképes egységet, de a nép – vélték ekkor – önmagában rendtartó erővel nem bír, passzív valami; íme, az állam, sőt egyedül az állam az, mely a népkáoszt rendezi és felemeli. Az állam mindenképp fölötté áll a maga népének.

A modern állam

A 17. századtól az állam olyan, magában is fennálló „uralmi szervezetnek” tűnik immár fel, mintha az – az újkori individualizmus nyomán – már csak az egyes „alattvalók” fölött lebegne, és semminő szerves kapcsolatban nem volna egy népi közös éggel. Néhány száz éve, az abszolutisztikus, dinasztikus uralmak

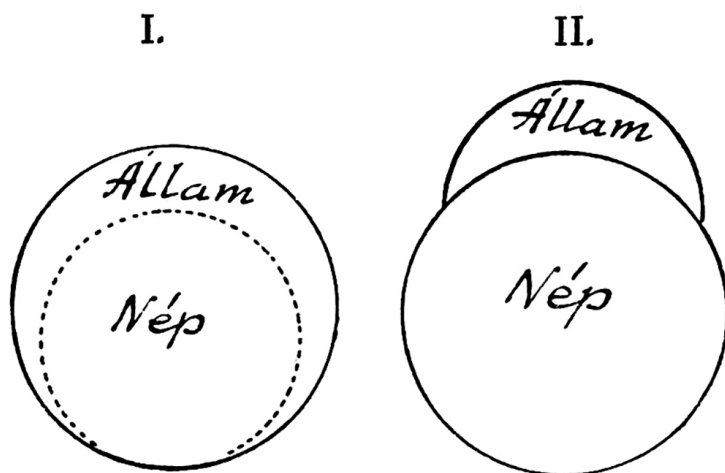
az államnak rá
kell nőnie valamilyen
közösségre

óta már megszokottá vált az, hogy az állam *eo ipso* valaminő magasan álló, hideg hatalom, mely azonban igen céltudatos, rendszerető, és gondosan kikalkulált elvek, szabályok szerint gyámkodó szervezet. Ez az államról alkotott felfogás közfelfogássá, jelentős társadalmi tényezővé tudott válni. Végül pedig alapvető lett a társadalomszemléletünkre nézvést: mindig és mindenütt elsősorban az államot látjuk magunk előtt, etatisztikusan gondolkodunk, és kezdjük immár teljesen elfelejteni a közösségeket, ezek természetes erőforrásait, melyeket elhanyagolunk.

Így ma fokozottan szükséges ráeszmélni arra, hogy az államnak két oldala is van: a közösségi (ma: népi) és a szervezeti oldala. Ez az utóbbi lett ma a nyilvánvaló; úgy látjuk az államot, mint egy céljaiban és eszközeiben célracionális szervezet legfőbb mintáját. A célok és eszközök terén érvényesülő racionális eljárások a jogrendszerben vannak körvonalozva.⁶ Akik tehát a jog oldaláról nézik az államot (igen helyes ez is), azok csak a szervezeti oldalt nézik, s „jogállamot” látnak maguk előtt – ez a normativizmus alapbeállítottsága.⁷ Ez az érem egyik oldala. Viszont ilyen, jogi alapon nehéz a mélyére látni a népi erőknél, a közösség spontán életformáinak. Ugyanakkor jellemző a mai társadalomra, hogy észrevétlenül visszatér a spontán, népi életformák, életerők szemlélete felé. Ha a jogállam képének jelentőségét nem is akarjuk kisebbiteni, látjuk azt is, hogy egymagában ez már nem elég. Az új, szociológiai államfelfogás érzi, hogy feladata szélesebben és gazdagabban megláttatni az államélet teljes arcképét.

A szociológiai felfogás már a múlt században észrevette, hogy mennyire nem lehet helyes a társas közösségeket az államon keresztül nézni: 1) ez a már említett etatisztikus felfogás (2. ábra, balra) tulajdonképpen nem találja meg a népet, hanem azt csak (kissé rejtetten) „az alattvalók halmazának” nézi, de 2) ez az etatisztikus felfogás magát az államot sem láthatja jól, ha azt a népe, illetve nemzete nélkül, vagyis az állam alapjai nélkül tekinti. Ezzel szemben a szociológiai látás (2. ábra, jobbra) nem kívánja azt, hogy az államot ne lássuk egyszer se közvetlenül, hanem csakis a népen keresztül: de magát a közösséget (népet) is próbáljuk – a romantikusok óta – közvetlenül szemügyre venni és vizsgálni. Ez utóbbi, tehát a szociológiai nézet, szélesebb felfogást jelent. A szociológiai közműveltségére éppoly nagy szükség van, mint a jogi műveltségére.

2. ábra

A területi és a népi elv ma

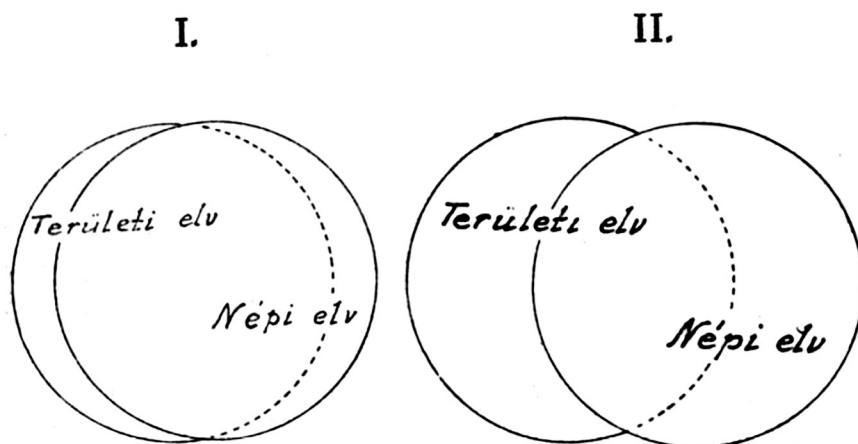
Az állam három fő alkotórésze: a terület, a nép és a hatalmi szerkezet. Régóta ez utóbbira figyel csak az államelmélet, melynek kedvelt témája az államformákról szóló tan már Arisztotelész óta. A történelem azonban sokkal inkább az első két témára hívja fel a figyelmünket: minő az állam, vajon a népi elvre vagy a területre támaszkodik-e?

6 Vö. HORVÁTH Barna: *A jogelmélet vázolata*. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó, Szeged, 1937.

7 Vö. CARL SCHMITT: *Über die drei Arten des rechtswissenschaftlichen Denkens*. Hanseatischen, Hamburg, 1934.

Láttuk, két évtizede Ausztria összeomlását: ez a tiszta területi elv összeomlása volt. Az Osztrák–Magyar Monarchián belül számos népelem volt összekapcsolva. Évtizedeken át jósolgatták külföldi írók a Monarchia szétesését, mely egyszer csak komor valósággá vált. Az állam központi problémáját az ausztriai parlamentarizmus csődje jelezte: nem volt egy központi, nagy többségű nép, ha pedig az egész Habsburg-monarchiát nézzük, két államvezető nép volt. A zűrzavar oka nyilvánvalóan állt mindenki előtt: nagyhatalom így nem tarthatja fenn magát, csakis oly, különleges helyzetű, kis állam, mint Svájc, a maga három népelemével. A tiszta „területi” elv, a pusztán területi összetartozás nem bizonyult viharállóknak. Szociológiailag felmerül a kérdés lényege a következőben: ha a területi elv, azaz a szomszédság alapján álló egybefűződés nem elég erős alap egy állam számára, és a népi alapú összefűződés viszont erősebb, minő újabb problémát jelent a népi elv az állam újabb alakulásában? Erre viszont ismét kiáltó példát jelent a világháború utáni helyzet: mindenütt megoldhatatlannak látszó kisebbségi kérdések jelentkeznek, 40–50 millió ember él Európában „kisebbségi” helyzetben. Ismét új, rendkívüli nehézségek áradata áll előttünk; elvben a kérdés ez: 1) a népi elv nem jelenthet tökéletes megoldást, 2) a népi elv egyedüli uralma nem tekinthető átlagosnak, hanem átlag fölöttinek.

A történelem azt mutatja, hogy az átlagosnak tekinthető megoldás a területi és a népi elv kompromisszuma, ama két elv érvényesülésének valaminő aránya, nem pedig egy-egy elv kizárólagos uralma. A két elv – különböző arányban – kereszteződik, egyik a másik fölé helyezkedik, ilyformán (3. ábra):

3. ábra

A baloldali példában oly állam képe jelenik meg, amelyben a területi elvet csaknem eltakarja a népi elv, de nem semmisíti meg; a jobboldali példában a területi elv jelentékenyen érvényesül, de a népi elv még valamennyire uralkodik. Ilyenek a történelmi államok jórésztben. Ha a tényleges társadalmi valóságot nézzük, azt látjuk, hogy az állam átlagosan kénytelen vállalni a bonyolultabb feladatot, vagyis a két elv összeegyeztetését.

Túlságos egyszerűsítés volna az, ha az állam erőszakosan akarna visszatérni akár az egyik, akár a másik elv kizárólagosságához. A magyar államfelfogás mindig arra hajlott, hogy a kisebb népekkel szemben türelmes legyen. Hazánk, a Kárpátok gyűrűjében, mindig nagy súlyúnak mutatta a földrajzi (területi) tényező tekintetbe vételének szükségét, tehát sohasem helyezkedett a népi kizárólagosság egyoldalú elvi alapjára. A történelmi hagyomány ez: meg kell oldani a nagy kérdést, a szomszédságból folyó kötelemeket, mindig a kor színvonala szerint. *Az ezer év óta fennálló eme hagyományos feladatunk helyes, méltányos megoldása volt a magyar államművészet egyik fő célja, és sikere volt bizonyára egyik oka az állam fennmaradásának is.* Ez egyszersmind azt is mutatja, minő fontos az állam sajátos helyzetéből fakadó feladatának és a közösséggel való viszonyának helyes felfogása. ■